

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7283-3528>*Польовий М. А., Донецький національний університет імені Василя Стуса*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0110-9887>*Тарасюк В. О., Донецький національний університет імені Василя Стуса*

КОНЦЕПТ ЩІЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ У МОДЕЛЮВАННІ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ

Статтю присвячено викладу авторської концепції щільності політичного процесу та експанації деяких можливих шляхів її використання з метою моделювання перебігу сучасних політичних процесів цифрової епохи. Запропоновано систему показників, придатних для якісного та кількісного вимірювання стану політичного процесу, серед яких щільність соціальних відносин, частка політичних інтеракцій в загальній масі соціальних взаємодій, кількість трансляторів політичного тексту, трансляція політичного тексту та відносна кількість політичних трансляцій, середня щільність або "цілісність" політичних акторів, рівень політичної відповідальності політичних акторів. Запропоновано визначення вказаних показників та обґрунтовано особливості їх взаємозв'язків. Обґрунтовано, що центральне поняття усієї системи концептів – поняття політичного обсягу, що складає багатовимірний простір, що обмежується кордонами відповідної держави та політичним відносинами в їх межах. Обґрунтовано, що за умови збільшення кількості суб'єктів політики та збереження на попередньому рівні сукупної політичної відповідальності знижується частка політичної відповідальності кожного із цих суб'єктів. Тобто що більше політичних акторів в межах певного обсягу політичного життя, тим менша політична відповідальність індивідуального актора. Продемонстровано принципову можливість використання запропонованої системи концептів для побудови моделі політичного процесу з метою прогнозування настання політичної кризи. Визначено, що в момент політичної кризи відбувається різке збільшення кількості політичних трансляцій, спрямованих на державу та державну політику, тобто відбувається різке збільшення щільності політики. І це різке збільшення щільності політики за умови одночасного збільшення кількості акторів, підвищення рівня їхньої безвідповідальності та за великого спрощення змісту політичного дискурсу може слугувати індикатором настання політичної кризи. Продемонстровано також можливість застосування цієї системи концептів для моделювання динаміки політичного режиму в межах континууму "авторитаризм – демократія". Визначено, що кількісна оцінка динаміки щільності політики може бути використана як індикатор руху політичного режиму у бік демократії чи, навпаки, авторитаризму. Індикатором руху режиму в бік демократії буде збільшення щільності політики, а свідченням руху в бік авторитаризму – "розрідження політичної атмосфери" – тобто, зменшення щільності політики. Згідно із запропонованою нами моделлю, авторитарний режим характеризується меншою щільністю політики, ніж демократичний.

Ключові слова: щільність політики, моделювання політичного процесу, прогнозування політичних криз, формальні індикатори політичного розвитку

Сучасні політичні відносини характеризуються великою різноманітністю явищ та процесів, що відбуваються паралельно в різних вимірах – у площині власне взаємних дій політичних акторів, у площині медіа, у сфері політичного дискурсу тощо. В контексті різноманіття політичних взаємодій та сфер їх прояву виникає проблема концептуального урахування усього комплексу як наявних, так і таких, що поступово з'являються та з'являтимуться, способів та засобів політичних взаємодій. З метою здійснення певних кроків до вирішення проблеми узагальнення різноманіття політичних взаємодій ми пропонуємо використовувати концепт щільності політичного процесу.

Прикладним завданням запровадження цього концепту та системи супутніх йому понять ми бачимо створення інструменту моделювання розвитку політичного процесу з метою отримання прогнозу настання політичної кризи. Одним із завдань цієї статті буде також верифікації

продуктивності запропонованого концептуального апарату для дослідження авторитарних тенденцій часів антиковідних локдаунів.

Концептуальне поняття "щільність політичного процесу" покликане надавати інтегральну характеристику усьому комплексу політичних відносин, що складають політичний процес в певній державі.

Ми пропонуємо розглядати щільність політичного процесу в контексті кількох суміжних понять:

1. Центральне поняття, в контексті якого пропонується розглядати усі наступні категорії – поняття політичного обсягу (багатовимірний простір, що обмежується кордонами відповідної держави, та усіма політичними відносинами, що відбуваються в цих кордонах), у якому може бути виміряна певна щільність соціальних відносин. Найближчий аналог – щільність газу певному обсязі.

Уточнимо зміст щільності соціальних відносин. Вона залежить від кількості соціальних інтеракцій та кількості суб'єктів цих інтеракцій:

Тоді

$$\text{ЩСВ} = I * N_t \quad (1)$$

де ЩСВ – щільність соціальних відносин;

I – кількість усіх інтеракцій в суспільстві;

N_t – кількість індивідуальних суб'єктів (або трансляторів) політичних інтеракцій.

Ґрунтуючись на понятті політичного обсягу, вводимо також поняття "щільність політики" (щільність політичної діяльності, політичного процесу), яке пропонуємо визначити через концепт політичних інтеракцій.

До політичних інтеракцій пропонуємо відносити будь-які взаємодії (інтеракції), у яких як мінімум одна сторона є транслятором політичного тексту.

Тоді "політичний текст" або "текст із ознаками політичної суб'єктності" – це той текст, що спрямований на політику та його транслятор виходить із усвідомлення, можливо помилкового, своєї політичної суб'єктності. Отже, цей транслятор трактує себе суб'єкта, тобто як того, хто має свою політичну мету та право на її досягнення.

У подібному визначенні політичного тексту спираюся на теорему Томаса, згідно якої "якщо ситуація розпізнається як реальна – вона реальна за наслідками". У застосуванні до поняття політичної суб'єктності це означає, що якщо, наприклад, певна особа вважає, що вона самостійно та/або цілеспрямовано діє у сфері політики, то вона усвідомлює себе політичним актором і її дії мають характер дій суб'єкта. Звісно, якщо ця особа помиляється в оцінці своєї суб'єктності, то результат її дій не матиме, як правило, політичних наслідків. Відповідно, результат її дій заперечуватиме політичну суб'єктність даної особи.

В трактуванні як звичайного політичного тексту, так і політичних дій спираємось на підхід Б. Монро та Ф. Шродта, які доводять, що "політичний текст є артефактом політичної поведінки" [1, р. 351]. Поділяємо також твердження Т. ван Дейка [2] про те, що політика, зокрема індивідуальні політичні уподобання, політика партії або ж політична система, промовляє через текст. Отже, і політичний текст і відповідні дії в подальшому викладі трактуємо як текст. Тому в межах запропонованої концептуалізації йдеться саме про транслятор політичного тексту (у широкому розумінні, яке було зазначено вище), оскільки, по-перше, власне автор тексту може бути не завжди відомий, та, по-друге, оскільки в політичному просторі текст набуває екзистентності через факт його трансляції, а не створення.

Сучасна політична практика доводить можливість існування як індивідуального, так і колективного транслятора політичного тексту. Очевидно також, що кожен акт трансляції політичного тексту має певну кількість реципієнтів.

Припускаємо, що кількість політичних інтеракцій зрештою визначається наявністю можливості для їх здійснення. Ця можливість визначається кількістю наявних організаційних та технічних каналів зв'язку.

Отже, спираючись на вищезазначене, запроваджуємо наступні поняття:

Частка політичних інтеракцій:

$$\text{ЧПІ} = I_p / I \quad (2)$$

де I_p – кількість політичних інтеракцій в певну одиницю часу;

I – кількість усіх інтеракцій в суспільстві (або "суспільних інтеракцій") в певну одиницю часу.

Частка "політичних суб'єктів", взятих широко – трансляторів політичного тексту:

$$\text{ЧПС} = N_t / N \quad (3)$$

де N_t – кількість суб'єктів політичних трансляцій;
 N – все населення країни.

Таким чином, щільність політики можна визначити як:

$$\text{ЩП} = \text{ЧП} * \text{ЧПС} = (I_p / I) * (N_t / N) \quad (4)$$

де ЧП – частка політичних інтеракцій;
 ЧПС – частка трансляторів політичного тексту.

Спрощуючи з метою забезпечення можливості кількісного аналізу, можемо також оцінити щільність політики як відносну кількість політичних трансляцій:

$$\text{ЩП} = \text{ПТ} * N_t \quad (5)$$

де ЩП – щільність політики;
 ПТ – кількість актів політичних трансляцій;
 N_t – кількість політичних суб'єктів в зазначеному вище сенсі – тобто кількість трансляторів політичного тексту.

Припускаємо також можливість оцінити й середню щільність/"пухкість"/"цілісність" політичних акторів через відносну кількість політичних трансляцій:

$$\text{ЩПА} = \text{ПТ} / N_t \quad (6)$$

де ЩПА – щільність політичних акторів;
 ПТ – кількість актів політичних трансляцій;
 N_t – кількість політичних суб'єктів (суб'єктів політичних трансляцій).

Спираючись на історію політичних процесів XIX – XX століть маємо висловити припущення, що з наближенням до сучасності за інших рівних умов збільшується кількість політичних акторів (у тому широкому розумінні трансляторів політичного тексту, про який йшлося вище) і одночасно зменшується відносна щільність цих акторів.

Говорячи в термінах ентропії К.Шенона [3, р. 12-14], у сучасній політиці відбувається колосальне збільшення кількості транзакцій, що спрощує будь-яку складність потенційно можливого дискурсу. Певною метафоричною аналогією цього процесу може слугувати ситуація, коли рівень найслабшого учня у класі визначає рівень успішності всього класу. В цьому процесі Інтернет виступає додатковим засобом та чинником багаторазового збільшення кількості транзакцій або їх імітацій, що, у світлі ідей Бодрійяра [4], має однакову екзистентність.

Як ілюстративний приклад згадаємо, що "політична бриля" – канцлер Бісмарк, який чи не одноосібно фактично управляв Німецькою імперією, за півтора століття змінюється парламентом з безліччю комітетів та урядом з безліччю міністрів та міністерських клерків. У цьому сучасному стані речей на порядки більше персоналій, але менше індивідуальної цілісності в кожного з сучасних політичних суб'єктів.

З відносною цілісністю політичних акторів, на нашу думку, пов'язаний феномен негативної еволюції політичної відповідальності.

Якщо визначити політичну відповідальність як відношення сукупної політичної відповідальності в даному соціумі та кількості суб'єктів політичних трансляцій, то можемо констатувати цілком очікуване підтвердження загальновизнаного зниження рівня політичної відповідальності сучасних політичних акторів:

$$\text{ПВінд} = \text{ПВзаг} / N_t \quad (7)$$

де ПВінд – індивідуальна політична відповідальність (у перерахунку на одного суб'єкта-транслятора);
 ПВзаг – сукупна суспільна політична відповідальність в даному соціумі;
 N_t – кількість політичних суб'єктів-трансляторів в даному соціумі.

Отже, за умови збільшення кількості суб'єктів політики та збереження хоча б на попередньому рівні сукупної політичної відповідальності очевидно знижується частка політичної відповідальності кожного із цих суб'єктів. Іншими словами, що більше політичних акторів (індивідуальних суб'єктів-трансляторів) на певний обсяг політичного життя, тим менша політична відповідальність індивідуального актора.

Але в контексті нашої теми повернемося до поняття щільності політики: ми припускаємо можливість запровадження терміну політичної атмосфери, що можна визначити як необхідне середовище існування держави. Власне в цій пропозиції немає нічого нового крім спроби перевести категорію "політична атмосфера" із розряду розхожих метафор в ряд більш формалізованих категорій. Припускаємо також можливість інтерпретації "розрідженої" та навпаки надзвичайно (надто) "щільної" політичної атмосфери як певних характеристик стану політичного режиму в державі.

Нагадаємо, що первинною метою запровадження концепту щільності політики та супутніх концептів було створення інструменту для прогнозування настання політичної кризи. Припускаємо, що в момент кризи дії мас, інспіровані в сенсі «наведеної» суб'єктності (тобто в ситуації, коли маси вважають себе наділеними політичною суб'єктністю), додаються до дій звичайної політичної еліти. В результаті відбувається різке збільшення кількості політичних трансляцій, спрямованих на той самий об'єкт – державу або державну політику, тобто відбувається різке збільшення щільності політики.

Це різке збільшення щільності політики за умови паралельного збільшення кількості акторів, підвищення рівня їхньої безвідповідальності та за великого спрощення змісту політичного дискурсу до стану протиставлення "ворог-друг", і є свідченням настання політичної кризи. Потребує додаткового вивчення питання про те, що є причиною, а що наслідком у цій зв'язці, але власне продуктивність подібного підходу демонструється відомими ситуаціями політичних криз як в сучасній Україні, так і в північноафриканських країнах доби Арабської весни.

Припускаємо, що запропонований комплекс концептів може бути корисним також для моделювання динаміки політичного режиму на лінії авторитаризм – демократія. Тобто кількісна оцінка динаміки щільності політики може бути використана як індикатор руху політичного режиму у бік демократії чи, навпаки, авторитаризму.

Спираючись на систему вищезазначених категорій, ми вважаємо, що свідченням руху режиму в бік демократії буде збільшення щільності політики, а свідченням руху в бік авторитаризму – "розрідження політичної атмосфери" – тобто, зменшення щільності політики. Очевидним підтвердженням такого стану справ є поточна ситуація в РФ: дедалі впевненіші кроки в бік авторитаризму політичного режиму в РФ в останні 5-6 років супроводжуються ефективним зниженням кількості акторів (розгром усіх ГО, несистемної, а тепер і системної, на кшталт КПРФ, "опозиції", хоч така назва і виглядає дещо дивно по відношенню до РФ), а також одночасно різким зниженням кількості політичних інтеракцій.

Отже, згідно із запропонованою нами моделлю, авторитарний режим *ceteris paribus* характеризується меншою щільністю політики (політичної взаємодії), ніж демократичний.

Розглянемо з цієї точки зору ситуацію локдауну, викликаного Covid-2019, та його вплив на еволюцію політичного режиму. Ряд досліджень, здійснених, зокрема, польськими дослідниками [5, р. 232-238; 6; 7; 8], свідчать про те, що одним із результатів запровадження локдауну майже в будь-якій країні є те, що послаблюється демократія та посилюються авторитарні тенденції. Спробуємо верифікувати цю, загалом досить популярну зараз гіпотезу, на матеріалах України.

У вигляді джерела нами було взято три основні канали політичної інформації в Україні – УП, ДзТіж. УНІАН – і проведено пошук згадок про політичні трансакції, оскільки, к вже було зазначено вище, в інформаційну епоху політичні трансакції набувають буттєвості лише у вигляді певного публічного комунікативного акту, акту політичної трансляції, що й фіксується у повідомленнях медіа.

Були взяті дані з середини 2019 і до грудня 2021 року. Як стартову точку було визначено саме середину 2019 р., оскільки квітень-травень 2019 року характеризувалися аномально високими показниками політичної взаємодії у зв'язку із виборами президента України, що виливались здебільшого в штучне медіапротистояння. Кінцевою точкою взято грудень 2021 року, оскільки майже з початку 2022 року політичний порядок денний кардинально змінився у зв'язку із інформаційною підготовкою широкомасштабного вторгнення військ РФ в Україну та власне цим вторгненням.

Згідно з нашими припущеннями, щільність політики може бути вирахована як твір політичних інтеракцій та акторів. Відтак, кількісне зменшення кожного з множників призводитиме до зменшення щільності політики. Результати аналізу представлені на рис.1.

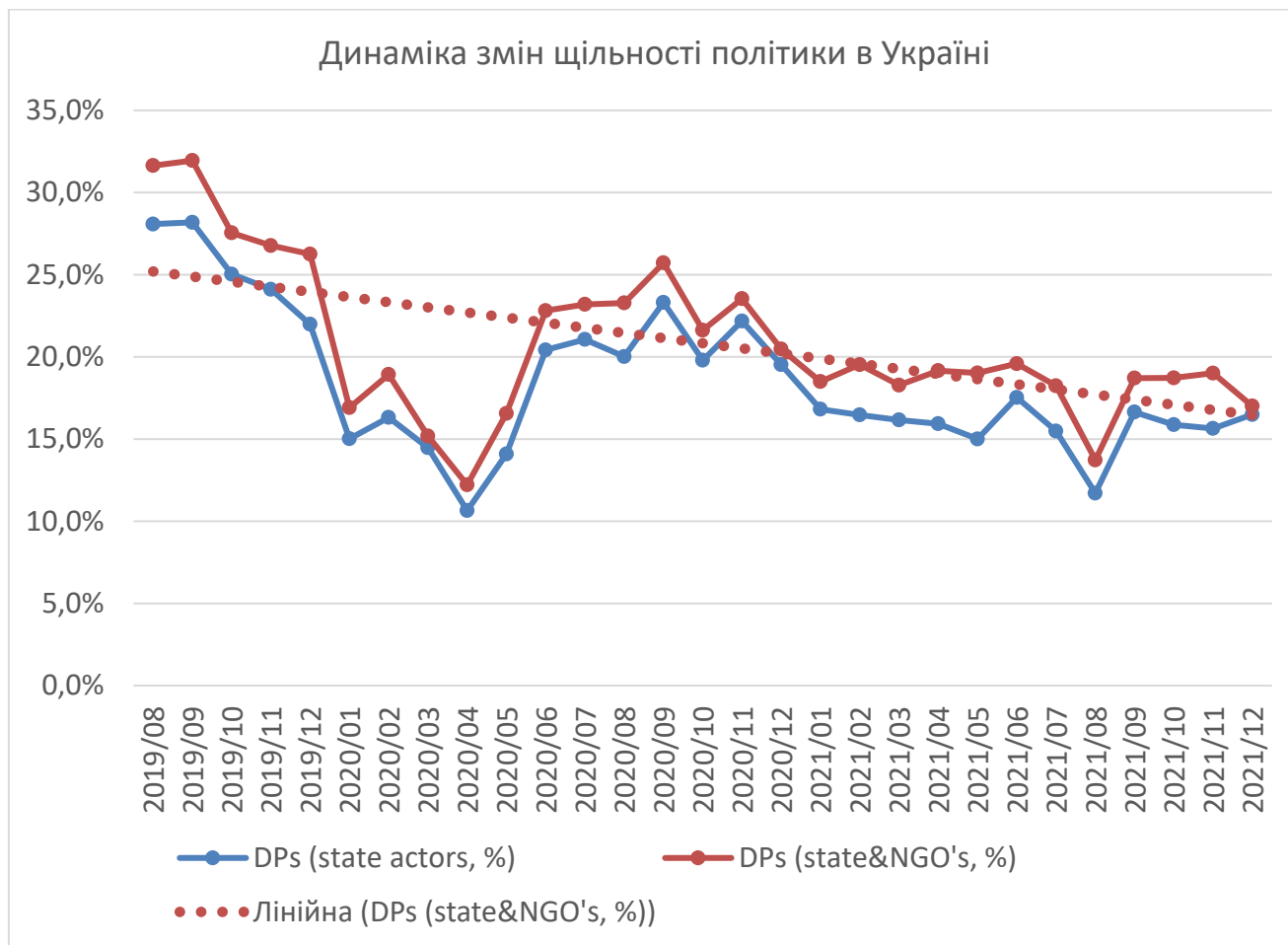

Рис. 1. Динаміка змін щільності політики в Україні в другій половині 2019 – 2021 рр.

DPs (state actors) – щільність політики (за даними по інтеракціям лише державних акторів);

DPs(state&NGO's) – щільність політики (за даними по інтеракціям державних та недержавних політичних акторів);

Linear – лінійний тренд, побудований за даними *DPs(state&NGO's)*.

По осі ординат на рис.1 представлена частка політичних інтеракцій (потрактованих в тому сенсі, який було окреслено вище) у загальному обсязі інтеракцій, що здійснювалися в інформаційному полі.

По осі абсцис відкладено час із дискретизацією по місяцях.

Протягом взятого до аналізу періоду бачимо стійкий тренд падіння частки політичних інтеракцій в загальному полі інтеракцій протягом останніх двох років перед вторгненням РФ.

Аналіз змісту того політичного тексту, що транслювався під час врахованих в дослідженні інтеракцій, показав, що через специфіку періоду боротьби з епідемією Covid-19 відбувалося поступове "тематичне спрощення" порядку денного – до 10% усіх політичних інтеракцій у цей період були пов'язані з "лікувально-охоронною", ad hoc діяльністю. Тобто, якщо брати аналіз "чистої, тематично різноманітної" політики, наведені на графіку числа треба було б зменшити ще на 10%.

Паралельно з цим простежується зменшення кількості акторів, які беруть участь у політичних інтеракціях. Це зменшення торкнулося насамперед сектора НУО і відбувалося за рахунок відходу з політичної сцени дрібних та недостатньо інституалізованих акторів. Складно оцінити кількісно це зменшення, але результати експертних фокус груп дозволяють стверджувати про зменшення загальної кількості акторів орієнтовно на близько 10%.

Практика доковидної епохи і в Україні, і в Російській федерації (і особливо в ній) показує, що ефективним засобом нівелювання притоку нових акторів у політику є зсув напрямку їхньої діяльності. Політичні трансакції «нових сил» об'єктивно «ущільнюють» політичний процес за рахунок простого збільшення сукупної кількості акторів, і, таким чином, несуть загрозу авторитарному режиму у вигляді демократизації політичних відносин. Ця загроза виникає, коли трансакції цих нові акторів мають саме політичний характер – тобто спрямовані на державу та державні інститути. Але якщо державним або іншим інститутам вдається спрямувати активність цих «нових сил» у будь-які неполітичні сфери на кшталт стартапів, благодійності, організації прибирання вулиць, боротьби з глобальним потеплінням, за роздільний збір сміття або за висадку дерев тощо, то за об'єктивного ущільнення сукупних соціальних відносин (адже збільшується кількість соціальних інтеракцій) ущільнення політичного процесу не відбувається. Слід згадати, наприклад, як у Російській федерації початку 2019 року активно розвивався рух благодійності. Важко однозначно стверджувати про ступінь інспірованості цього руху саме владою, але впадає у око вдала каналізація додаткової соціальної активності саме у соціальне, позаполітичне русло.

Під час власне боротьби із пандемією Covid-19 крім того, що загальним трендом досліджуваного періоду є зменшення кількості політичних інтеракцій, зменшення кількості акторів, частина потенційно політичних трансакцій зміщується у сферу волонтерської боротьби з ковідом, що також призводить до зменшення щільності політики.

Таким чином, аналіз наявних даних щодо трьох медіа ресурсів згідно із запропонованим підходом вказує на тенденцію зменшення щільності політики в сучасній Україні. Отже, можна вважати додатково підтвердженням спостереження зарубіжних авторів щодо того, що локдаун супроводжується посиленням авторитарних тенденцій. Тобто об'єктивно і, цілком можливо, що незалежно від справжніх бажань політичних акторів у процесі реалізації локдауну посилюються авторитарні тенденції, що можна позначити терміном "авторитарний поворот". Водночас ми вважаємо, що виявленої тенденції недостатньо для того, щоб обґрунтувати гіпотезу про прямий вплив пандемійних обмежень суспільного життя на посилення авторитаризму. Тобто не варто вважати запровадження антиковидних обмежень обов'язковим тригером посилення авторитарних тенденцій. Вірогідніше, ми маємо справу із ситуацією, коли ще до початку пандемії намітилась тенденція повороту до розширення авторитарних політичних практик, а антиковидні обмеження лише долучились до її посилення поза волі авторитарних політичних сил.

Бібліографічний список / References:

1. Monroe B., Schrodt P. Introduction to the Special Issue: The Statistical Analysis of Political Text. *Political Analysis*. 2008. 16. P. 351-355.
2. van Dijk J. A. G. M., Hacker K. L. *Internet and Democracy in the Network Society*. 2018. 226 p.
3. Shannon C. E., Weaver W. *The Mathematical Theory of Communication*. The University of Illinois Press, Urbana, Illinois, 1964. 125 p.
4. Baudrillard J. *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press, 1994. 161 p.
5. Rak J., Bäcker R. *Neo-militant Democracies in Post-communist Member States of the European Union*, London and New York, Routledge Taylor & Francis Group, 2022. 255 p.
6. Guasti P. The Impact of the Covid-19 Pandemic in Central and Eastern Europe: The Rise of Autocracy and Democratic Resilience." *Democratic Theory*, 2020. 7(2). P. 47–60. <https://doi.org/10.3167/dt.2020.070207>
7. Rapeli L., Saikkonen I. How Will the COVID-19 Pandemic Affect Democracy?" *Democratic Theory*, 2020. 7 (2). P. 25–32. <https://doi.org/10.3167/dt.2020.070204>.
8. Steuer M. Militant Democracy and COVID-19: Protecting the Regime, Protecting Rights? *Hong Kong Journal of Law and Public Affairs*, 2020. 2. P. 131–145.

Polovyi M. A., Tarasiuk V. O. The concept of a political process density and the possibility of its use in modeling political crises

The article is devoted to the presentation of the author's concept of a density of political process and the explanation of some possible ways of its use to model the dynamics of modern political processes in the digital era. A system of indicators suitable for qualitative and quantitative measurement of the state of the political process is proposed, including the density of social relations, the share of political interactions in the total mass of social interactions, the number of translators of a political text, the translation of a political text and the relative number of political translators, the average density or "integrity" of political actors, the level of political responsibility of political actors. The definition of the indicators is proposed, and the peculiarities of their interrelationships are substantiated. It is substantiated that the central concept of the entire system of concepts is the notion of political volume, which is a multidimensional space limited

by the borders of some state and political relations within it. It is substantiated that if the number of political subjects increases and the aggregate political responsibility remains at the previous level, the share of political responsibility of each of these subjects decreases. That is, the more political actors within a certain scope of political life, the less political responsibility of an individual actor. The fundamental possibility of using the proposed system of concepts to build a model of the political process to predict the onset of a political crisis is demonstrated. It was determined that at a moment of a political crisis would be a sharp increase in the number of political translators aimed at the state and state policy, that is, there is a sharp increase in the density of politics. And this sharp increase in the density of politics, in conditions of simultaneous increase in the number of actors, an increase in their level of irresponsibility and a great simplification of a content of political discourse, can serve as an indicator of the onset of a political crisis. The possibility of applying this system of concepts to model the dynamics of the political regime within the continuum "authoritarianism – democracy" is also demonstrated. It was determined that the quantitative assessment of the dynamics of politics' density can be used as an indicator of the movement of the political regime towards democracy or, on the contrary, authoritarianism. An indicator of the movement of a regime towards democracy will be an increase in the density of politics, and evidence of a movement towards authoritarianism will be a "thinning of the political atmosphere" – that is, a decrease in the density of politics. According to our proposed model, an authoritarian regime is characterized by less density of politics than a democratic regime.

Keywords: *density of politics, modeling of the political process, forecasting of political crises, formal indicators of political development.*